

Cseh Gergő Bendegúz

Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma Titkosszolgálati iratok nyilvánossága az egykori szocialista országokban

A közép- és kelet-európai szocialista rendszerek összeomlásának huszadik évfordulóján az egykori tagállamok többségében továbbra is napi politikai és/vagy társadalmi viták tárgya az 1944 és 1989 között működött állambiztonsági szervek, szervezetek, hatóságok megmaradt iratainak sorsa. Az egyes rendszerváltások sajátosságai, valamint az utódállamokban kialakult politikai viszonyok következtében ezen iratok elhelyezésére, kezelésére, valamint megismerhetőségük módozataira egymástól sok tekintetben eltérő megoldások születtek. A rendszerváltások közös vonásai és állambiztonsági iratok közös jellemzői következtében ugyanakkor az érintett országok a kérdéskör kezelésében néhány nagyon is hasonló problémával szembesültek.

A fennmaradt állambiztonsági iratanyag egyik országban sem tekinthető teljesnek: a korabeli és a rendszerváltáskori selejtezések és irateltűnések, a hazai utódszervek vagy külföldi „anyaszervezetek” által saját kezelésben tartott iratok kisebb-nagyobb mértékben minden egykori tagállamban csökkentik a társadalmi nyilvánosság mértékét és az információs kárpótlás lehetőségét. Még a gyakran mintának tekintett kelet-német Stasi-iratok kapcsán is közismertté vált a külföldi hírszerzés (Hauptverwaltung Aufklärung – HVA) iratainak kalandos útja az Egyesült Államok hírszerzésén keresztül (Rosenholz-dossziék), vagy a Stasi berlini központjának elfoglalásakor készült, az emeletről a beözönlő tüntetők közé szórt iratokról készült korabeli filmfelvételek.

A továbbélt állam(nemzet)biztonsági érdekek következtében egyes országokban semmilyen formában sem hozzáférhetőek az iratok az érintettek vagy a tudományos kutatók számára, de ezen iratok minősítésének fenntartása kisebb-nagyobb mértékben mindenhol akadályt jelent a széleskörű megismerés útjában.

Az állambiztonsági szervek által célzottan gyűjtött, s ezért iratanyagaikban rendkívüli gyakorisággal előforduló szenzitív személyes adatok – ezen belül is elsősorban a megfigyelték szexuális szokásaival és egészségügyi állapotával kapcsolatosak – az európai adatvédelmi szabályozások következtében szintén mindenhol korlátozzák a megismerés, de különösen a nyilvánosságra hozatal lehetőségeit.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy rövid áttekintést adjunk az egyes érintett országoknak az egykori titkosszolgálati iratok kezelésével kapcsolatos jelenlegi szabályozásáról, valamint a rendkívül eltérő jogszabályi környezetben működő levéltárak iratainak feldolgozásáról és nyilvánosságáról.

Semmiképp sem terjedhet ki vizsgálódásunk a lusztrációs vagy az információs kárpótlási céllal létrehozott intézményekbe nem került, jelenleg is "lappangó" iratok sorsára, hiszen e kérdéskör kapcsán még a jelenlegi hazai helyzet tekintetében sem rendelkezünk megbízható, dokumentálható és releváns információkkal.

Csak érintőlegesen vizsgálhatjuk az egyes intézmények napi ügyintézési, vagy anonimizálási gyakorlatát, hiszen az érintett levéltárak akár milliós nagyságrendűig terjedő ügyfélforgalmat bonyolítottak már le alapításuk óta. Ezen a téren azokra az információkra hagyatkozhatunk, melyeket az adott intézmények saját ügyfeleik és fenntartóik tájékoztatására nyilvánosságra hoztak, illetve melyekről nemzetközi konferenciákon, tapasztalatcseréken beszámoltak.

Áttekintésünk fő területei az egyes országokban létrehozott intézmények működésének körülményei, az általuk kezelt iratok mennyisége és jellege, az adott intézmények feladatai a lusztráció és/vagy az információs kárpótlás területén, az iratanyag kutatásának feltételei, illetőleg a levéltári feldolgozás és nyilvánosságra hozatal kérdései.

Az egykori szovjet tömb tagországai közül egyáltalán nem jött létre az 1990 előtti állambiztonsági iratok nyilvánossá tételére hivatott intézmény Oroszországban és a FÁK-államok többségében, Szerbiában és Albániában, Bulgáriában pedig jelenleg is zajlik az iratok kezelésével foglalkozó levéltár létrehozása körüli vita.¹ A balti államok mindegyikében alakult valamiféle intézet és archívum a téma és a korszak feldolgozására. Mivel azonban 1991-ben a távozó szovjet csapatok az egykori szovjet állambiztonsági iratanyag helyben tárolt részének a döntő többségét is magukkal vitték, a lett, észt és litván kutatóintézetek – bár őriznek eredeti iratanyagot is – lényegében nem tekinthetők a témánk szempontjából vizsgálendő, civil szaklevéltárnak.

Németország

Az intézmény

A szocialista állambiztonsági iratok kezelése terén sok szempontból etalonnak tekintett németországi intézményt – Az egykori NDK Állambiztonsági Szolgálati Iratait Kezelő Szövetségi Megbízott Hivatala (Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik – BStU)² – a német egység létrejöttével egyidőben, 1990. október 3-án alapította a parlament a legendás evangélikus lelkész, ellenzéki politikus, Joachim Gauck vezetésével. Az intézmény létrejöttében alapvető szerepet játszott a tény, hogy a szocialista rendszer végnapjaiban, 1989 decemberében, a Stasi-iratok megsemmisítésének hírére társadalmi bizottság alakult ennek megakadályozására, pár nappal később pedig több városi Stasi kirendeltséget – Erfurt, Eisenach, Gera, Jena, Lipcse, Rostock – elfoglaltak a tüntetők. 1990. január 15-én került sor az állambiztonsági minisztérium (Ministerium für Staatssicherheit) berlini központjának megszállására és az iratanyag „társadalmi tulajdonba vételére”.³ A Stasi-iratok kezelésében meghatározó jelentőséggel bírt, hogy a megszűnő NDK állambiztonsági szerveit jogutód nélkül felszámolták, mivel a kibővült szövetségi állam rendelkezett legitim és a demokratikus keretek között működő titkosszolgálati szervekkel. A vonatkozó jogszabály értelmében a BStU-t vezetőjét, a Stasi iratok kezeléséért felelős szövetségi biztost a német szövetségi kormány javaslatára a parlament nevezi ki. A biztos tevékenységében független és csak a jogszabályoknak alárendelten végzi tevékenységét, ezen a téren a kulturális és média ügyekért felelős szövetségi megbízott (Beauftragten der Bundesregierung für Kultur und Medien – BKM) felügyeleti hatáskörébe tartozik. Az intézményt 2000. óta a korábbi kelet-német emberjogi aktivista, Marianne Birthler irányítja. A BStU berlini központján kívül az egykori NDK 13 kerületi központjában is működtet kirendeltségeket. A BStU munkatársainak létszáma 2007 végén összesen 2025 fő volt, akik közül 1166-an dolgoztak a berlini központban, 859-en pedig a kerületi hivatalokban. A BStU munkatársainak létszáma lényegében folyamatosan csökkent 1998 óta, amikor még közel háromezer (2918) alkalmazottja volt az intézménynek. 2009 szeptemberében a BStU munkatársainak létszáma 1700 fő volt, akik közül 1000 fő dolgozott a berlini központban, 700-an pedig a tartományi kirendeltségeken.

Az iratok

A BStU teljes iratanyaga 2010 elején körülbelül 111.000 iratfolyóméter (ifm), melyből körülbelül mint 46.600 ifm-nyi iratanyagot különböző típusú biztonsági filmekben őriznek. Az iratanyag részét képezi még az a kb. 16 ezer zsáknyi széttépett papírdokumentum, melyet a rendszerváltáskor még csak előkészítettek megsemmisítésre, de lezúzásukra a Stasi központjának elfoglalása miatt már nem kerülhetett sor. A BStU iratanyagához járul még mintegy 1,4 millió fotódokumentum (fényképek, negatív filmek, diák), 31 ezer hangdokumentum és 2705 tételenyi mozgókép (film, illetve videóanyag). A számos korabeli karton-rendszerű nyilvántartás közül kiemelendő a legnagyobb, az úgynevezett Központi Névmutató Kartonrendszer (Zentralen Klarnamenkartei – F 16), mely önmagában több mint ötmillió nevet tartalmaz, köztük körülbelül egymillió egykori nyugatnémet, illetve nyugat-berlini állampolgárét. A BStU különböző nyilvántartásaiban jelenleg összesen mintegy 39 millió karton található.

Az említett 16 ezer zsáknyi félig megsemmisített eredeti dokumentum helyreállítására figyelemre méltó, nemzetközi szinten és Magyarországon is visszhangot kiváltó kísérletet folytatnak jelenleg is a BStU munkatársai. A korábban említett, a Stasi iratokat „lefoglaló” tömegdemonstráció résztvevői hozzávetőleg 17 ezer zsáknyi megsemmisítésre előkészített iratot – összetépett papírlapokat, kartonokat és fotókat, hangszalagokat és filmeket – találtak a megszállt épületekben 1990 januárjában. A vidéki kirendeltségeken talált hasonló tartalmú zsákok együttes felülvizsgálata és a menthetetlen iratok megsemmisítése után maradt meg az a 16 ezer zsák, melynek rekonstruálásához 1995-ben manuális úton kezdtek hozzá. Hangsúlyozandó, hogy az idehaza gyakran elhangzó téves tájékoztatásokkal ellentétben korántsem a ledarált iratok rekonstrukciójáról van szó, hanem csak a kézzel összetépkedett, néhány négyzetcentimétertől fél lapnyi méretűig terjedő papírdarabok összerendezéséről. Az előzetes becslések szerint azonban ez a „puzzle” játék akár évszázadokig – az első tapasztalatok alapján akár 600 évig (!) – is eltarthatott volna, ezért a német szövetségi parlament és a német kormány olyan informatikai megoldás kifejlesztését kezdte támogatni 2000-ben, mely belátható időn belül és költségkímélőbb módon tenné lehetővé az iratok rekonstruálását. A feladat megvalósítására létrejött konzorcium 2003-ra olyan megvalósíthatósági tanulmányt készített, mely szerint a mintegy 600 millió papírdarab összeállítása elvégezhető 5 éven belül az eredeti papírlapok szkennelése, valamint egy speciálisan erre a feladatra fejlesztett szoftverrel való összerendezésük révén. (Jellemző adalék, hogy a javaslat szerint a papírdarabok egyedi jellemzői – szín, forma, írások és/vagy gépelt szövegek jellege stb. – alapján dolgozó számítógépes programot párhuzamosan 100 önálló számítógépen kellene futtatni ahhoz, hogy a fenti időhatáron belül a feladat elvégezhető legyen.) A nagyszabású, de méregdrága program még mindig csak a kísérleti szakaszban tart, melynek végeredményétől függ majd a Bundestag további támogatása és a megmaradt 15 ezer zsáknyi anyag feldolgozása.⁴

A jogszabályi környezet⁵

A BStU működését az 1991. december 20-án hatályba lépett, Az egykori Német Demokratikus Köztársaság állambiztonsági szolgálatának iratairól szóló, azóta már hét ízben – legutóbb 2006-ban – módosított törvény⁶ szabályozza. A törvény a maga nemében nemzetközi összehasonlításban is forradalmian új jogi helyzetet teremtett, hiszen korábban sehol nem volt példa arra, hogy egy bukott diktatúra állambiztonsági iratait ilyen mértékben sikerült megőrizni és alkotmányos keretek között megismerhetővé tenni. A jogszabály meghatározza az egykori NDK állambiztonsági iratainak körét és hivatalos intézményektől, valamint magánszemélyektől való begyűjtésük feltételeit. Külön fejezet tárgyalja az iratok megismerhetőségének és felhasználhatóságának lehetőségeit akár az érintettek, akár hivatalos intézmények (bíróságok, titkosszolgálatok, parlamenti vizsgálóbizottságok, nyomozó hatóságok stb.), akár tudományos kutatók vagy újságírók számára. Ezen túl a Stasi iratokról szóló törvény szabályozza az iratok kezeléséért felelős szövetségi biztos, valamint az általa vezetett intézmény feladat- és hatásköreit is.

Az érintett személyek jogai

Az említett jogszabály értelmében mindenkinek jogában áll betekinteni azon iratokba, melyeket az egykori NDK állambiztonsági minisztériuma készített róla. Ez a jogosultság azonban a BStU-ban sem jelenti azt, hogy az érintett korlátozás nélkül hozzáférhet minden róla szóló irathoz, hiszen ezt korlátozza az iratokban előforduló egyéb személyek személyiségi jogainak védelme. Az iratok előkészítése során ezen adatokat a hivatal munkatársai kitakarják, anonimizálják. Ez utóbbi védelem nem illeti meg ugyanakkor az állambiztonsági szervek hivatásos alkalmazottait és együttműködőit, az ő fedőneveiket a hivatal külön kérésre feloldja és tájékoztatja az érintetteket a fedőnév tulajdonosának azonosító adatairól. Ezt a tájékoztatást nem adják meg azonban olyan esetekben, amikor a titkosszolgálatok alkalmazottja, vagy informátora ilyen irányú tevékenysége idején nem töltötte még be a 18. életévét. A vonatkozó jogszabály értelmében az érintettek informálódási joga kiterjed azoknak a személyeknek az azonosítására is, akik írásos bejelentés, feljelentés révén okoztak valószínűsíthető kárt számukra.

A Stasi-iratokról szóló törvény ugyanakkor már alapelvei között is a megismerhetőség után mindjárt az érintett és harmadik személyek személyiségi jogainak védelmét tekinti fő feladatának (1. §). Az egykori állambiztonsági szervek által titkos információgyűjtés révén szerzett személyes adatok nem használhatók fel az érintett és harmadik személyekre nézve hátrányos célból. A jogszabály szigorúan – három évig terjedő börtönbüntetéssel – szankcionál minden olyan cselekményt, melynek során valaki a törvény hatálya alá tartozó iratokból az érintett vagy harmadik személy hozzájárulása nélkül hoz nyilvánosságra a törvény által védett személyes adatot (44. §).

Eltűnt vagy meghalt személyek esetében közeli hozzátartozóikat nem illeti meg automatikusan a jog, hogy az iratokba betekintsenek, ezt a jogszabály csak tételesen megnevezett indokolt esetekben teszi lehetővé. Ilyen indokolt esetnek tekinti a törvény, ha az eltűnt vagy meghalt személy rehabilitálásához, személyiségi jogainak védelméhez (különös tekintettel a Stasi-val való együttműködés vádjára alóli tisztázásra), illetőleg eltűnése/halála okának kiderítéséhez van szükség az adatokra. A BStU tájékoztatója külön is felhívja a figyelmet arra, hogy családtörténeti kutatások vagy például tulajdonjogi igények alátámasztása még közeli hozzátartozó esetében sem képeznek jogalapot az elhunyt személyek iratainak megismerésére.

A tudományos és egyéb kutatás

A BStU iratanyagában való kutatás lehetőségei meglehetősen differenciáltak. Alapszabályként mindenkinek lehetősége van kutatni az iratokban, de a tudományos kutatóhelyek, egyetemek, akadémiai intézmények támogatását nélkülöző kutatóknak szinopszissal, kutatási koncepcióval kell alátámasztaniuk ilyen irányú kérelmüket.

A személyes adatokat nem tartalmazó, anonimizált, vagy nyilvánvaló információkat tartalmazó iratok minden korlátozás nélkül hozzáférhetők és másoltathatók. Az iratokban előforduló érintett és az ún. harmadik személyek⁷ adatai a levéltárhoz benyújtott írásos hozzájárulásuk birtokában kutathatók. Elhunyt személyek személyes adatai haláluk után harminc évvel válnak kutathatóvá. Akadémiai, egyetemi támogatottságú kutatások esetében lehetőség van személyes adatok anonimizálás nélküli megismerésére is, amennyiben a kutató meggyőzően bizonyítani tudja, hogy ezen adatok használata kutatásához feltétlenül szükséges, illetőleg hogy kutatási célja anonimizált másolatokkal nem teljesíthető. Ettől függetlenül az általános gyakorlat az, hogy a nem közszereplők személyes adatait a kutatók nem ismerhetik meg a BStU-ban.

Külön szabály vonatkozik az egykori Stasi-iratokban előforduló kortárs történelmi személyiségek, politikusok, közéleti személyiségek adatainak kutatására. Ezen személyes adatok közül a BStU-ban a már nyilvánosan hozzáférhető adatok kutathatók (pl. nyilvános beszédek stb.), illetőleg azon információk, melyek az említett személyek közéleti szereplésével, hivatali tevékenységével összefüggésben állnak. Kiemelendő, hogy a tiltott vallatási módszerekkel, valamint telefonlehallgatás vagy levéllenőrzés révén, illetőleg a szakmai titoktartási kötelezettség⁸ megsértésével szerzett információk szintén szigorú kutatási korlátozás alatt állnak. A kortárs történelmi szereplők és közéleti személyiségek adatainak kutatása esetében a BStU gyakorlata az, hogy az iratok kiadása előtt minden esetben értesítik az érintettet arról, hogy mely adataikhoz, kik és milyen tudományos céllal kívánnak hozzáférni.

A BStU munkatársai kevesebb korlátozással juthatnak ugyan hozzá a személyes adatokat tartalmazó iratokhoz (amivel nem kevés irigységet és kritikát váltanak ki a „külsősök” körében), de az adatok publikálása terén rájuk is ugyanazok a szigorú szabályok vonatkoznak.

A nyilvánosságra hozatal

A Stasi-iratokat kezelő hivatal számára a vonatkozó jogszabály nem ír elő semmiféle kötelezettséget eredeti iratok, nyilvántartások vagy listák nyilvánosságra hozatalára, így az intézmény internetes honlapján – eltekintve az illusztrációként bemutatott fényképektől – nem tesz közzé ilyen jellegű dokumentumokat. Az alapvető irategyüttesek főbb jellemzőitől eltekintve szintén nem végezhető kutatás vagy akár alaposabb tematikus keresés a nyilvántartásokban, a hivatal még raktári jegyzékeknek megfelelő levéltári segédleteket sem tesz hozzáférhetővé honlapján. Az iratanyag érdemi

használata minden esetben a BStU központjában vagy valamelyik kirendeltségében, a hivatal munkatársai által előkészített iratanyagokban történik. Az intézmény munkatársainak tájékoztatása szerint személyes adatok vagy eredeti iratok internetes közzététele – eltekintve a közismert információktól – a BStU-ban nem egyeztethető össze az adatvédelmi jogszabályokkal.⁹ Ebből következően a levéltárban még az engedéllyel rendelkező kutatók számára sem biztosíthatnak többletjogokat az iratok vagy nyilvántartások távoli megismerésére, kutatására.

Lengyelország

Az intézmény

A németországi BStU létszámának fent említett fokozatos apadásával munkatársainak számát tekintve mára a legnagyobb iratanyagának mennyiségét nézve pedig második legtekintélyesebb intézmény lett az 1998-ban alapított lengyel Nemzeti Emlékezet Intézete (Instytut Pamięci Narodowej).¹⁰ Az intézet megalakításáról és a lengyel nép ellen elkövetett bűnöket üldöző bizottságról az 1998. december 18-i keltezésű, 1016. sz. törvény rendelkezik. A törvény hatálya nem csak az 1944 és 1990 között a lengyel nép ellen elkövetett bűnökre és az ezekkel kapcsolatos iratokra terjed ki, hanem időben visszanyúlik Lengyelország 1939-es felosztásához és orosz-német megszállásáig. A jogszabály alapján a bizottságnak vizsgálnia kell a lengyel nemzetiségű vagy lengyel állampolgárságú személyek ellen 1939. szeptember 1. és 1989. december 31. között elkövetett bűnöket, a náci és a kommunista bűncselekményeket, a béke- és az emberiség-ellenes, valamint a háborús bűnöket, illetőleg más, politikai indíttatású elnyomó intézkedéseket és a lengyel állambiztonsági szolgálat tevékenységét.

A Nemzeti Emlékezet Intézetének varsói központjában, 11 vidéki telephelyén és 7 további kirendeltségén 2010 elején valamivel több mint kétezer munkatárs dolgozott beleértve a levéltári és az átvilágítási feladatokat ellátó szervezeti egységeket is. A Nemzeti Emlékezet Intézete – mely iratanyagát és munkatársi létszámát tekintve is a legnagyobb lengyel levéltár lett mára – négy fő feladatát négy önálló szervezeti egységként működő hivatal látja el.

1. A Közoktatási Iroda (Biuro Edukacji Publicznej) elsősorban tudományos kutatásokat folytat és oktatási, ismeretterjesztői tevékenységet végez minden képzési szinten, illetőleg folyóiratokat, kiadványokat jelentet meg, kiállításokat, konferenciákat, szemináriumokat szervez. A komoly létszámmal és pénzügyi forrásokkal rendelkező iroda 2009 végéig több mint 600 különböző típusú kiadványt (sorozatokat, memoárokat, forráskiadványokat, monográfiákat) jelentetett meg, rendezett közel 200 kiállítást, számos folyamatos kutatási programot működtet és munkatársai százával szerveztek hazai és nemzetközi konferenciákat, szemináriumokat, előadásokat, iskolai és szakmai képzéseket.

2. A Levéltári Iratok Megőrzéséért és Közzétételéért Felelős Iroda (Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej) végzi a tényleges levéltári tevékenységet, beleértve a 87 km-nyi iratanyag megőrzését, feldolgozását, valamint az iratokban való hivatalos megkeresések teljesítését és a kutatási, betekintési lehetőségek biztosítását.

3. A Lengyel Nemzet Ellen Elkövetett Bűnöket Vizsgáló Főbizottság (Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu) feladata a német és a szovjet megszállás idején elkövetett népellenes, háborús bűncselekmények, valamint a lengyel állambiztonsági szervek által elkövetett atrocitások vizsgálata és a feltárt bizonyítékok alapján a tettesek bíróság elé állítása. Az Intézet által közzétett adatok szerint eddig mintegy 900 vizsgálatot folytattak le a kommunista időszakban elkövetett bűncselekmények kapcsán, melynek eredményeként összesen 240 vádirat született mintegy 400 személy ellen.

4. Az Átvilágítási Iroda (Biuro Lustracyjne) csak 2007 márciusa óta működik. Tevékenységének alapja a SZEJM által 2006 októberében elfogadott, az 1944 és 1990 között működött állambiztonsági ügynökségek iratainak nyilvánosságáról szóló törvény, mely tételesen felsorolja azon közéleti tisztségeket, melyek betöltői az egykori

állambiztonsági szervekkel való együttműködésre vonatkozó átvilágítási nyilatkozatra kötelezettek. A törvény 54 pontban sorolja fel az átvilágítandó tisztségek körét a köztársasági elnöktől kezdve a különböző politikai szereplőkön, az állami média vezetőin át a felsőoktatási alkalmazottakig, iskolaigazgatókig, ügyvédekig.¹¹ Ezen nyilatkozatokat az Átvilágítási Hivatal kezeli, valóságtartalmukat ellenőrzi és gyanú esetén bírósághoz fordul döntésért.

A levéltárat irányító 11 tagú Tanács hét tagját a SZEJM, két tagját a Szenátus választja abszolút többséggel, további két főt pedig a lengyel államfő nevez ki hét-hét évre. Az intézet gyakorlati irányítását az Elnök végzi, őt a Tanács előterjesztése alapján szintén a SZEJM választja 3/5-ös többséggel, a Szenátus egyetértésével, hét éves időtartamra.¹²

A Nemzeti Emlékezet Intézetét 2005 decembere és 2010 áprilisa között Janusz Kurtyka történészprofesszor vezette. 2010. április 11-én Janus Kurtyka Lech Kaczyński államelnök repülőgépén a katyni tragédiára való megemlékezésre utazott és a szerencsétlenségben életét vesztette.

Az iratok

A Nemzeti Emlékezet Intézete gyűjtőkörébe tartozó iratokat az említett jogszabály 14 pontban sorolja fel,¹³ kiegészítve azzal, hogy az intézet ezeken túl gyűjti a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió állambiztonsági szerveinek a lengyel néppel szembeni atrocitásaira vonatkozó dokumentumokat is.

Az UPN által kezelt iratok teljes mennyisége 2010 elején több mint 87 ezer ifm volt (pontosan 87220 ifm), melynek egyharmadát, valamivel több mint 30 ezer iratfolyóméternyi anyagot őrzött a varsói központi telephely.

A papír alapú dokumentumokon kívül az IPN-be került még az egykori lengyel állambiztonsági szervektől több mint 400 000 oldalnyi iratot tartalmazó mikrofilm és microfiche, 3,5 millió fénykép és több mint 1000 mozgófilm is.

A jogszabályi környezet

Az említett jogszabály az intézet alapításától kezdve hatvan napot (!) biztosított arra, hogy a tételesen meghatározott állami szervek vezetői – a belügyminiszter, a honvédelmi miniszter, igazságügyminiszter, a polgári és katonai bíróságok elnökei, az ügyészség vezetői, az állami levéltárak igazgatói¹⁴ – a Nemzeti Emlékezet Intézetének átadják az annak gyűjtőkörébe tartozó iratokat. Átadási kötelezettség terhel emellett minden más jogi vagy természetes személyt, aki az intézet gyűjtőkörébe tartozó iratot birtokol, ezen iratok elrejtését, megcsonkítását, megsemmisítését, vagy az átadás megtagadását pedig hat hónaptól nyolc évig terjedő börtönbüntetéssel szankcionálja. Az intézet elnöke széleskörű felhatalmazást kapott arra, hogy az intézmény gyűjtőkörébe tartozó iratok tekintetében állami és társadalmi szervek iratanyagába betekintést nyerhessen annak tisztázása érdekében, hogy azok nem tartoznak-e a törvény hatálya alá.

Az érintett személyek jogai

A törvény értelmében mindenkinek joga van betekinteni a rá vonatkozó iratokba, ugyanakkor másolatot csak anonimizált formában kaphat. Azok, akik nem voltak hivatásos tagjai vagy kollaboránsai az állambiztonsági szerveknek, kizárólag saját adataikról, valamint a velük kapcsolatban álló hivatásos tisztekről, együttműködőkről kaphatnak személyes adatot is tartalmazó másolatot. Az állambiztonsági szervek alkalmazottainak és hálózati személyeinek fedőneveit – amennyiben ez a dokumentumok alapján lehetséges – az Intézet munkatársai feloldják és ezen személyek valódi személyi azonosító adatait is közlik az érintettel. A törvény 35c.1. cikke értelmében ugyanakkor bárkinek joga van betekintést nyerni a egykori állambiztonsági funkcionáriusok és alkalmazottak személyi aktáiba is. Ezen funkcionáriusok és alkalmazottak szintén jogosultak betekinteni az intézetben kezelt, rájuk vonatkozó dokumentumokba. Az iratokban szereplő érintettek a titkos információszerező eszközökkel gyűjtött adataik kutatását legfeljebb ötven évre megtilthatják, ugyanakkor különlegesen védendő adataik – etnikai vagy vallási hovatartozásra, egészségi állapotra, szexuális életre, anyagi

helyzetre, vagyontárgyakra vonatkozó információk – esetében ez az időkorlátozás sem áll fenn. (37.1. ill. 37.2.)

A tudományos és egyéb kutatás

A tudományos kutatás és a sajtó részéről folytatható kutatás szabályai szerint a Nemzeti Emlékezet Intézetének iratanyagaiban hivatalos pecséttel ellátott „tanúsítvánnyal” rendelkező tudományos kutatók, illetve tudományos kutatóktól származó ajánlólevéllel rendelkezők, valamint a sajtó munkatársai esetében szerkesztőségi vagy kiadói meghatalmazással bírók folytathatnak kutatást. A tudományos kutatóknak külön kérelmezniük kell, hogy az iratok megismert tartalmát munkáikban felhasználhassák, az erre vonatkozó engedélyt az Intézet elnöke vagy a Levéltári Osztály igazgatója adhatja ki. A betekintés során megszerzett személyes adatok felhasználásának módjáért ugyanakkor a törvény 36.5 pontja értelmében a betekintő viseli a jogi felelősséget.

A nyilvánosságra hozatal

A lengyel országgyűlés 2006-ban a fent említett jogszabály megalkotásával korlátlanul kutathatóvá tette a közszereplők személyes adatait, a Nemzeti Emlékezet Intézetét pedig az egykori állambiztonsági tisztek adatainak közzétételére kötelezte. Ez alapján az ún. Átvilágítási Iroda katalógusokat készít és tesz közzé – egyebek mellett internetes honlapján is – az egykori állambiztonsági szervek hivatásos alkalmazottairól, tisztjeiről, valamint a törvény hatálya alá tartozó időszakban jelentős politikai tisztségeket betöltött személyekről, párt- és állami politikusokról. Ezen felül az iroda – a társintézmények közül egyedüliként – folyamatosan hozza nyilvánosságra az egykori állambiztonsági operatív nyilvántartásból a megfigyelt személyek listáját is. Idehaza is nagy visszhangot keltett ugyanakkor az a 2005-ös eset, amikor a Nemzeti Emlékezet Intézetéből kicsempészett, mintegy 160 ezer nevet – hivatásos tisztek és kollaboránsok adatait – tartalmazó listát tett közzé a Rzeczpospolita című napilap újságírója, Bronisław Wildstein. Az interneten megjelent lista óriási érdeklődést keltett Lengyelországban és az egykori állambiztonsági iratok kezelését és feltárását egy időre a közérdeklődés homlokterébe állította.

Csehország

Intézmény

Az egykori csehszlovákiai állambiztonsági szervek tevékenységét feltáró és megmaradt iratait őrző prágai intézet jött létre utolsóként – 2008. február 1-jén – az itt tárgyalt intézmények közül.¹⁵ A 2007. évi 181. törvény teremtette meg azokat a jogi kereteket, melyek között A Totalitáriánus Rendszereket Kutató Intézet (Ústav pro studium totalitních režimů)¹⁶ és az Állambiztonsági Levéltár (Archiv bezpečnostních složek)¹⁷ létrejöhetett.

Az intézet független állami szerv, tevékenységének alapja az említett jogszabály, finanszírozását tekintve önálló fejezet a cseh állami költségvetésben.

Az intézet vezető testülete az intézet tanácsa, melynek hét tagját a Cseh Köztársaság Szenátusa választja. A tanács nevezi ki és válthatja le az intézet igazgatóját. Az intézet igazgatói posztját annak alapítása óta Dr. Pavel Zacek töltötte be.¹⁸

Az intézet alapvető feladata a náci és kommunista rendszerek működésének tanulmányozása, feltárása, dokumentálása és publikálása különös tekintettel az adott korszak állambiztonsági szerveinek működésére és az elnyomó állami szervek által elkövetett bűnökre.¹⁹ 2010 januárjában az intézetnek összesen 130 munkatársa volt.

Az intézetet létrehozó, említett jogszabály alapján jött létre a cseh Állambiztonsági Levéltár is 2008 februárjában. A levéltár igazgatási és költségvetési szempontból is az intézet alá rendelt szerv, vezetőjét az intézet igazgatója nevezi ki a tanáccsal történő egyeztetés után. A cseh Állambiztonsági Levéltárban 2010 elején 127 fő dolgozott, az intézmény vezetője 2008 óta Dr. Bukovszky László.

Az intézet és a levéltár székhelye egyaránt Prága, de utóbbi külső raktárat is működtet a Brno melletti Kanice-n.

Az iratok

A cseh Állambiztonsági Levéltárban kezelt iratok mennyisége 2010 elején mintegy 20 ezer ívm volt, melyben benne foglaltatik a külföldi hírszerzés 201934 microfiche-lapján, a kémelhárítás 141275 microfiche-lapján, valamint a katonai elhárítás 94503 microfiche-lapján tárolt iratmennyiség is.

A jogszabályi környezet

Az említett 2007. évi 181. törvény értelmében az Állambiztonsági Levéltár fő feladatai a következők:

- biztosítja az állambiztonsági szolgálatokra vonatkozó iratanyagok megismerhetőségét és nyilvánosságát;
- biztosítja az erre feljogosított állami szerveknek a kezelésében lévő iratanyaghoz való hozzáférést és ahhoz szakszerű segítséget nyújt;
- a levéltári tevékenységről, valamint az StB²⁰-iratairól szóló jogszabályok alapján elősegíti a kezelésében lévő iratanyag megismerését;
- visszakeresi azokat dokumentumokat a kezelésében lévő levéltári anyagból, melyeket állami vagy önkormányzati szervek, jogi vagy természetes személyek igényelnek;
- levéltári adminisztratív eljárások és szolgáltatások tekintetében döntést hoz.

Az érintett személyek jogai

A csehországi állambiztonsági levéltárban az egykori áldozatok információs kárpótlásával kapcsolatos ügyintézés a 107/2002 sz. törvény előírásai szerint zajlik. Ez alapján az érintetteknek joguk van betekintést nyerni és másolatot kapni a rájuk vonatkozó iratokról. Mivel a kutatói minőség elnyerésének lényegében nincsenek különösebb kritériumai, a prágai állambiztonsági levéltárban tulajdonképpen mindenki kutatónak tekinthető és egyforma elbírálás alá esik. Az egykori állambiztonsági szervezet hivatásos tartótisztjeinek egészségügyi kartonjaiba ahogyan a kutatók, a saját irataikra kíváncsi állampolgárok sem nyerhetnek betekintést.

A tudományos és egyéb kutatás

A levéltárban külön „minősítési” eljárás vagy ajánlás nélkül folytatható kutatás, erre mindenki jogosult, aki a kutatási szabályzatot elfogadva kitölti a kutatási kérelmet. Ebből adódóan lényegében nincs is különbség az állampolgári és a kutatói kérelmezők kiszolgálása között. A kutatók számára Csehországban nem anonimálják az iratokat, bár a tartótisztek egészségügyi kartonjait ők sem tekinthetik meg. Ugyanez vonatkozik minden olyan, az egészségi állapotra vonatkozó adatra, melyet hivatalos egészségügyi szerv állított ki. A levéltári kutatók ugyanakkor egy nyilatkozat aláírásával vállalják, hogy a megszerzett információkkal jogszerűen, az adatvédelmi szabályoknak megfelelően bántanak.

A nyilvánosságra hozatal

A cseh állambiztonsági intézet és a levéltár széles körben hozza nyilvánosságra a kezelésében lévő operatív nyilvántartásokat, hivatásos tisztek és hálózati személyek kartonjait. Az intézmény munkatársainak tájékoztatása szerint erre elsősorban azért van lehetőségük, mert Csehszlovákia szétválása és a szlovákiai vonatkozású iratok Pozsonynak való átadása után Jan Langoš döntése értelmében ezen nyilvántartások jelentős része azóta már nyilvánosságra került.

2010 februárjáig az intézmény honlapján közzétették az egykori polgári hírszerzés tisztjeinek kartonjait (összesen 1350 darabot), az objektum-, az operatív- és a levelező-dossziék nyilvántartását, valamint a polgári és katonai elhárítás operatív dossziéinak – fedőneveket és valódi neveket is tartalmazó – nyilvántartását.

Az intézménnyel szembeni manipulációs vádakat elhárítandó a Totalitárius Rendszereket Kutató Intézetben nem listákat hoznak nyilvánosságra, hanem az eredeti kartonok és nyilvántartókönyvek kommentár nélküli, formahű digitalizált másolatait. Saját álláspontjuk szerint ezzel tehát nem állítják, hogy valaki hálózati személye vagy

hivatásos tisztje lett volna az StB-nek, mindössze azt teszik nyilvánossá, hogy ilyen vonatkozású iratok a levéltárban megtalálhatók.

Szlovákia

Az intézmény

A szlovák állambiztonsági levéltárat, a Nemzeti Emlékezet Intézetét, (Ústav pamäti národa)²¹ 2002-ben hozta létre Az 1939 és 1989 közötti Állambiztonsági Szervezetek iratainak nyilvánosságáról és a Nemzeti Emlékezet Intézete alapításáról szóló 553. számú törvény (rövidebb nevén A nemzeti emlékezet törvénye).²²

Az intézet elvi irányítását kilenc tagú igazgatótanács végzi, melynek elnökét – az intézmény tényleges vezetőjét – és négy további tagját a szlovák parlament választja, két-két további tagját pedig a szlovák köztársasági elnök illetve a kormány nevezi ki. A törvény szerint az első választás után minden igazgatótanácsi tag megbízatása hat évre szól, ezután azonban a parlament által választott személyek közül két fő, az elnök és a kormány kinevezettjei közül pedig egy-egy fő megbízatása már csak három éves.

Az intézet tényleges működtetését a bizottság végzi, melynek elnöke az igazgatótanács elnökhelyettese, tagjait az igazgatótanács nevezi ki hat évre az intézet alkalmazottai közül.

A Nemzeti Emlékezet Intézetének tevékenységét egy felügyelőbizottság ellenőrzi, melynek három tagja közül kettőt a parlament választ, egyet pedig az igazságügyminiszter nevez ki.²³

Törvény általi kötelezettségeit az intézmény négy önálló szervezeti egységben látja el: a levéltári, az informatikai, a dokumentációs és a kutatási „szekcióban”.

A szlovák állambiztonsági levéltár első vezetője a legendás ellenzéki politikus Jan Langoš volt,²⁴ jelenleg pedig Ivan A. Petransky. Az intézmény munkatársainak létszáma 2009 végén 80 fő volt.

Az iratok

A jogszabály 1. §-a önnön célját az intézet megalapításán túl az 1939. április 18. és 1989. december 31. között – tehát az ún. válságos időszak alatt – keletkezett, a német Harmadik Birodalom, a Szovjetunió, valamint a hazai titkosszolgálati, biztonsági szerveknél létrejött iratok összegyűjtésében, megőrzésében, kezelésében és nyilvánossá tételében határozza meg. A gyűjtendő iratok körét tovább pontosítva a jogszabály a szlovák nemzetiségű vagy szlovák állampolgárságú, de más nemzetiségű állampolgárok ellen elkövetett náci, kommunista bűnök, illetve népellenes és háborús bűnök, valamint a szlovák és a csehszlovák állam által politikai okokból folytatott üldözések dokumentumait, valamint az állambiztonsági szervek tevékenységével kapcsolatos iratokat rendeli az intézet kezelésébe. A jogszabály 2. §-a részletesen is meghatározza a fenti iratokat keletkeztető szervek körét, egyebek mellett ide tartozik az állambiztonsági szolgálat, a katonai elhárítás főigazgatósága, a rendőrség információtechnikai főcsoportfőnöksége vagy a rendőrség útlevél-hatósága is.

A szlovák állambiztonsági levéltár iratanyaga 2009 végén hozzávetőleg 1800 iratfolyóméter volt, köztük 64 ezer személyi dosszié és mintegy 80 000 microfiche.

Az érintett személyek jogai

Az érintett személyek iratbetekintése Szlovákiában a betöltött 18. életévhez és a szlovák állampolgársághoz kötött jog. Az érintett személyek jogai kiterjednek a saját magukra vonatkozó iratok kutatására és másoltatására, valamint az egykori állambiztonsági szolgálat regisztrált tagjai adatainak, személyes aktáinak megismerésére is. A törvény 23. §-a ugyanakkor a kiadott másolatokon elvégzendő anonimizálás révén védi a további személyek születésére, lakhelyére, magán- és családi életére, büntetőjogi helyzetére, egészségi állapotára és tulajdoni viszonyaira vonatkozó adatokat. Az egykori üldözött halála után hozzátartozóit is megilletik a fenti jogok. Az egykori hivatásos állományú tisztek dossziéiból csak az illető hivatali tevékenységére, valamint nyilvános szerepléseire

vonatkozó adatok ismerhetőek meg, a többi személyes adatot a kiadott másolatokon az intézmény munkatársai kitakarják.

A tudományos és egyéb kutatás

A szlovákiai Nemzeti Emlékezet Intézetében minden 18. életévét betöltött személy szabadon kutathat, ehhez formálisan a levéltár igazgatója adja meg az engedélyt. Az iratanyagból két forráscsoport csak az Intézet Igazgatótanácsa elnökének külön engedélyével kutatható: ezek az egykori polgári hírszerzés dossziéi, valamint a belső elhárítás iratanyagából a megfigyelt személyekre vonatkozó dossziék. A kutató – a fenti megkötéseken túl – eredetiben, anonimizálás nélkül ismerheti meg az anyagokat. Mivel a pozsonyi állambiztonsági levéltárban – a 2004 óta tartó szisztematikus digitalizálás ellenére – jelenleg még nem adták az elektronikus iratok kutatásának feltételei, a kutatók az eredeti iratokat vehetik kézbe a levéltár kutatótermében.

A nyilvánosságra hozatal

A pozsonyi Nemzeti Emlékezet Intézete – a néhai Jan Langoš kezdeményezése nyomán – az egykori csehszlovák állambiztonsági szervek iratanyagából megkapott, szlovákiai vonatkozású iratok közül internetes honlapján közzétette az StB belső elhárítása kerületi szerveinek nyilvántartását, valamint a katonai elhárítás szlovákiai területi szerveinek nyilvántartását tartalmazó segédletek szkennelt formáját.

Románia

Az intézmény

A szocialista Románia állambiztonsági iratainak kezelésére 1999-ben hozta létre a 187/1999 sz. törvény A Securitate Levéltárát Tanulmányozó Tanácsot (Consiliul National Pentru Studierea Arhivelor Securitatii – CNSAS²⁵). A jogszabály alapján a tanács legfőbb feladata annak biztosítása volt, hogy minden, 1945 után román állampolgársággal rendelkező személy betekinthesse az 1945 és 1989 között tevékenykedett romániai állambiztonsági szervezet, közismert nevén a Securitate róla vezetett aktáiba. A törvény ezen kívül a tanács feladatául szabta a Securitate által elkövetett elnyomó intézkedések kutatását és nyilvánosságra hozatalát is, ezzel kapcsolatban pedig az intézmény határozatokat is hozott egyes személyek kollaboráns tevékenységére vonatkozóan. Bár a vonatkozó jogszabály megszületett 1999-ben, tényleges szaklevéltárrá csak mintegy hat évvel később válhatott a CNSAS, eddig ugyanis nem kezelhették az egykori szocialista állambiztonsági iratokat az intézményben, mivel azokat a Román Hírszerző Szolgálatnál (SRI) őrizték. A CNSAS tevékenységében mérföldkő volt a 2008. év, ekkor ugyanis a romániai alkotmánybíróság – éppen egy korábban Securitate-ügynöknek nyilvánított üzletember-politikus, Dan Voiculescu indítványára²⁶ – a 187/1999 sz. törvényt alkotmányellenesnek nyilvánította, mivel álláspontja szerint a tanács által hozott határozatok bírósági ítéletnek tekinthetőek, holott ítélet hozatalára csak tényleges bíróság jogosult. (A CNSAS határozatai alapján korábban például leválthatók voltak azon ügyészek és bírók, akikről megállapította, hogy a Securitate ügynökei vagy besúgói voltak.) Ezzel a döntéssel a román alkotmánybíróság egyúttal érvénytelenítette a CNSAS összes korábbi, a Securitate-val együttműködő személyekkel kapcsolatos határozatát is.

A korábbi jogszabály érvénytelenítése után a Tariceanu-kormány 2008 márciusában a 24/2008 (03.10.) számú sürgősségi kormányrendeletben határozott az állambiztonsági iratok nyilvánosságának további biztosításáról. E rendelet alapján a CNSAS lusztrációs jogköre jelentősen szűkült, ugyanis a korábbi helyzettel ellentétben most már csak tények megállapítására jogosult, annak értékelését és az ítélet kimondását csak az igazságszolgáltatási szervek hivatottak megtenni. A rendelet értelmében továbbra is folytatja tevékenységét a tanács, melynek fő feladatai a következők:

- minden román, vagy 1945 után román állampolgársággal rendelkezett, illetve NATO- vagy EU-tagország állampolgárai részére biztosítja saját adataihoz való hozzáférést az egykori Securitate irataiban;
- felfedi a Securitate azon egykori hivatásos tisztjeinek neveit, akik elnyomó intézkedések részesei voltak;
- szintén felfedi azon kollaboránsok neveit is, akik speciális információk szolgáltatásával hozzájárultak az állambiztonsági dossziék összeállításához;
- kutatásokat folytat, valamint ismeretterjesztő, közművelődési és oktatási tevékenységet végez az egykori Securitate szervezetével, módszereivel és céljaival kapcsolatban.

A román állambiztonsági iratokat kezelő tanács (az elnevezés némileg félreérthető, ez a név ugyanis nem egy vezető testületet, hanem a teljes intézményt takarja) munkatársainak száma 257 fő, az intézményt egy 11 fős adminisztratív kollégium irányítja, melynek 9 tagját a parlament két házának pártjai mandátumaik arányában delegálják, egy-egy főt pedig a köztársasági elnök, illetve a kormány nevez ki. A Kollégium elnöki posztját 2007 júliusától a legutóbbi időig a magyar származású Ladislau Csendes (Csendes László) töltötte be, aki a családját és őt magát ért fenyegetések miatt mondott le posztjáról 2009 decemberében. A CNSAS kollégiumának elnöke 2010 januárja óta Dragoş Petrescu történész, politológus, egyetemi oktató.

Az iratok

A CNSAS által kezelt iratanyag mennyisége 2010 elején körülbelül 20 km volt, ami hozzávetőlegesen 1 800 000 különböző típusú dossziét (2 300 000 kötetet) tartalmazott. Az iratokat a kartotékokon kívül 13 különböző fondba (operatív, hálózati, történeti vizsgálati, levelezési, megfigyelési, személyzeti fondok, kéziratok stb.) sorolták.

Az érintettek jogai

A jogszabály értelmében minden román vagy 1945 után román állampolgársággal rendelkezett, illetve NATO- vagy EU-tagország állampolgára igényelheti az egykori Securitate iratanyagában fennmaradt, rá vonatkozó információkba való betekintést, illetve ezen iratok másoltatását. Az érintett személy halála esetén – amennyiben erről még életében másként nem rendelkezett – negyedik fokig terjedő rokonai öröklik az iratbetekintés jogát. Saját adataikon kívül az érintettek – illetve a fentiek szerint hozzátartozóik – megismerhetik a velük foglalkozott hivatásos állambiztonsági tisztek, valamint az iratok létrehozásához egykor hozzájárult kollaboránsok, feljelentők személyazonosságát.

A tudományos és egyéb kutatás

A CNSAS által kezelt iratokban való kutatás előfeltétele egy ún. akkreditációs eljárás, melynek során a CNSAS Kollégiuma elbírálja a kérelmező előképzettségét, kutatási céljait és ajánlásait, majd ez alapján dönt az iratanyag kutatásának engedélyezéséről. Az akkreditáció megszerzésének előfeltétele a felsőfokú végzettséget igazoló okirat beküldése, egy kutatási terv és egy kutatási intézmény vagy minősített kutató ajánlásának csatolása. Ez alapján dönt a kollégium az akkreditációról, melyet vissza is von abban az esetben, ha a kutató nem tudományos célra használja fel az általa megismert adatokat. Az akkreditáció megvonása vagy megtagadása esetén bíróságon lehet jogorvoslatot keresni. A tanács tájékoztatása szerint a kutatók az adathordozó típusától függetlenül hozzáférhetnek a nyilvántartási adatokhoz, a Románia 1945 és 1989 közötti történelmében szerepet játszott személyek adataihoz, valamint az állambiztonsági szervek hivatásos alkalmazottainak iratanyagához. A kutatók számára kiadandó másolatokon a magánéletre, családi életre vonatkozó adatokat anonimizálják.

A nyilvánosságra hozatal

A CNSAS nem foglalkozik az egykori ügynökök, kollaboránsok, hivatásos tisztek adatait tartalmazó listák, vagy nyilvántartások közzétételével, ellenben a hivatalos közlönyben

és saját honlapján folyamatosan közli a tanács ilyen vonatkozású egyedi határozatait, melyet magánszemélyek kérelmére, vagy közszereplők átvilágítása során hoztak.

Magyarország²⁷

Az intézmény

Magyarországon 1997-ben hozta létre az egykori állambiztonsági szervek iratainak kezelésére hivatott archívumot, a Történeti Hivatalt az 1994. évi XXIII. törvény. Az intézmény – mely 2001 óta jogilag is állami szaklevéltár – feladatait lényegében érintetlenül hagyva újjáalakította a levéltárat a 2003. évi III. törvény immár Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (röviden Történeti Levéltár) néven.

A szaklevéltár a törvény értelmében:

- biztosítja az érintett állampolgárok számára a róluk nyilvántartott adatok megismeréséhez való jogának gyakorlását,
- a törvényben foglalt feltételek mellett biztosítja a kutatási tevékenység folytatását,
- ellátja A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvényben meghatározott egyéb feladatokat,
- részt vesz, az őrizetében lévő anyag feltárásában, publikálásában, valamint az azt keletkeztető szervek történetének és működésének kutatásában.

A Történeti Levéltár a Levéltári Törvényben nevesített állami szaklevéltár, jogállását tekintve önálló, teljes gazdálkodási jogkörű költségvetési szerv, az Országgyűlés költségvetési fejezetén belül önálló cím. Működését az Országgyűlés elnöke felügyeli, főigazgatóját és helyettesét az Országgyűlés elnöke nevezi ki hét évre. A Történeti Levéltár főigazgatója 2003 óta Dr. Gyarmati György.

Az intézmény munkatársainak száma 2010 elején 98 fő.

Iratok

A törvény értelmében a Levéltár kezeli azon iratokat, melyek

- a Belügyminisztérium III-as Főcsoportfőnökségénél, ennek területi és helyi szerveinél, illetve elődeiknél (a Magyar Államrendőrség Budapesti-, illetve Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályain és a Gazdasági Rendészeti Osztályok operatív csoportjaiban, a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályánál, a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságánál, az Államvédelmi Hatóságnál, 1953 és 1956 között a Belügyminisztérium államvédelmi feladatokat ellátó szervezeti egységeinél, a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályánál), a Belügyminisztérium Határőrség Felderítő Osztályánál, valamint a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán, a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Csoportfőnökségén, a Honvédelmi Minisztérium Katonai Elhárító Főcsoportfőnökségén, a Honvédelmi Minisztérium IV. Főcsoportfőnökségén, a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökségén, a Belügyminisztérium Külügyi Osztályánál, a Belügyminisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Osztályánál, a Belügyminisztérium Belbiztonsági Osztályánál, a Belügyminisztérium Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztályánál vagy
- a Belügyminisztérium Személyzeti Főosztályánál a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének alkalmazottaival és a „titkos”, illetve a „szigorúan titkos” állományú munkatársaival kapcsolatban,
- illetőleg az egyes fontos, valamint közbizalmi és közvélemény-formáló tisztséget betöltő személyeket ellenőrző bizottságnál keletkeztek és irattári anyagába tartoztak.

A Történeti Levéltár iratainak mennyisége 2010 elején 3888 ifm volt, melyet a következő nagyobb irategyűttesekbe soroltak:

- szekció: Állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével kapcsolatos iratok
- szekció: Szervezeti egységekhez nem kapcsolódó állambiztonsági iratok
- szekció: Hálózati, operatív és vizsgálati iratok
- szekció: Gyűjtemények
- szekció: 1990 után keletkezett iratok.

A 2003. évi III. törvény 2. §-a értelmében az iratok keletkeztetőjének utódszerve, tehát valamelyik jelenleg működő nemzetbiztonsági szolgálat fenntarthatja az 1990 előtt keletkezett iratok minősítését, ebben az esetben az iratokat nem köteles átadni a Történeti Levéltárnak. A szolgálatok tájékoztatásán alapuló jelenlegi becslések szerint az ily módon át nem adott iratanyag a törvény hatálya alá tartozó és meglévő összes iratnak mintegy 8 %-át teszi ki.

Ebbe a kategóriába tartozik az ún. Kenedi-bizottság által feltárt 18 darab számítógépes mágnesszalag adattartalma is. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezek a mágnesszalagok eredeti iratokat nagy valószínűséggel nem tartalmaznak²⁸, kizárólag adatbázisba rendezett nyilvántartási adatokat. Amennyiben ezek tartalma megismerhető lenne, a jelenlegi jogszabályok szerint jogi értelemben nem rendelkeznének bizonyító erővel. Nyilvánosságra hozataluk így minden bizonnyal bírósági eljárásokat váltana ki az érintettek részéről, tudományos publikációkban való felhasználásuk pedig – hiteles, eredeti források híján – szakmailag lenne megkérdőjelezhető. A hasonló adatbázisokkal rendelkező intézmények tapasztalatai alapján²⁹ efféle nyilvántartások legfeljebb a levéltári feldolgozó munkát támogató segédletekként hasznosíthatóak – persze levéltári szempontból ez sem elhanyagolható segítség.

Az érintett személyek jogai

A Történeti Levéltárban bármely bel- és külföldi természetes személy kérheti az egykori állambiztonsági szervek által róla készített iratokba való betekintést. Ez az iratbetekintés nem jogosítja fel az érintettet arra, hogy – egy bizonyos védelmi időn belül – megismerje mások személyes adatait, kivéve az egykori hivatásos alkalmazottak és hálózati személyek azonosító adatait, a nyilvános szereplésen rögzített, valamint a már jogszerűen nyilvánosságra került személyes adatokat.

Az érintett halála után hozzátartozója (házastárs, élettárs, egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és nevelt gyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és nevelőszülő, a testvér) örökli a betekintés jogát.

A tudományos és egyéb kutatás

A Történeti Levéltárban tudományos és ún. magánkutatás folytatható. A tudományos kutató, aki rendelkezik az ún. Levéltári Kuratórium engedélyével, megismerheti az iratokban szereplő, kutatási témájával kapcsolatos személyes adatokat, kivéve egy hosszabb védelmi időn belül az érintettek egészségi állapotával, kóros szenvedélyeivel, szexuális életével kapcsolatos adatokat. A tudományos kutató jogosult megismerni a kutatási témájával kapcsolatban szereplő hálózati személyek és hivatásos alkalmazottak személyes azonosító adatait is. Az ún. magánkutató csak a törvényben meghatározott védelmi idő lejártával ismerheti meg az érintettek személyes adatait, kivéve a nyilvános rendezvényen rögzített adatokat, a jogszerűen nyilvánosságra hozott adatokat illetve a közszereplő hálózati személyek azonosításához szükséges adatokat.

Nyilvánosságra hozatal

A vonatkozó jogszabály nem írja elő a Történeti Levéltár számára az eredeti iratok vagy nyilvántartások tömeges nyilvánosságra hozatalát, ezzel szemben szigorú keretek közé szorítja az érintettek személyes adataival kapcsolatos közzétételi lehetőségeket. A törvény 5. §-a értelmében csak a védelmi idő³⁰ lejártával ismerhetők meg bárki számára a személyes adatok, kivéve a nyilvános rendezvényeken rögzített, közszereplésekkel kapcsolatos adatokat, a korábban már jogszerűen nyilvánosságra hozott adatokat, illetve a közszereplő hivatásos alkalmazottak, közszereplő operatív kapcsolatok és közszereplő hálózati személyek azonosító adatait. Az alkotmánybíróság konkrétan is megszabta a

nyilvánosságra hozatal lehetőségeit, amikor 2005-ben a hálózati személyek azonosító adatainak nyilvánosságra hozatala kapcsán úgy határozott:³¹ mivel mind a kutatók, mind az érintett állampolgárok megismerhetik ezeket az adatokat, nincs olyan társadalmi szükség, mely indokolná a teljes körű nyilvánosságra hozatallal járó alapjog-korlátozást.

A jogszabályok alapján a levéltár nem tesz, nem tehet közzé „ügynöklistákat”, hálózati vagy operatív nyilvántartásokat, vagy az érintettek személyes adatainak tömegét tartalmazó eredeti iratokat. Ezzel szemben interneten keresztül is elérhető archontológiai adatbázisában folyamatosan dolgozza fel és hozza nyilvánosságra az egykori állambiztonsági szervek vezető beosztású hivatásos alkalmazottainak hivatali pályaképével kapcsolatos adatokat.

Összegzés

A fenti vázlatos áttekintés alapján is megállapítható, hogy az egykori szocialista országok állambiztonsági iratainak kezelése terén meglehetősen eltérő gyakorlatot folytatnak a közép-kelet-európai országok. Minden eltérés és egyedi sajátosság ellenére néhány általános következtetés mégis levonható ezen iratok helyzetével, kezelésével kapcsolatban.

- Az állambiztonsági iratok sorsa húsz évvel a rendszerváltás után sem véglegesen megoldott vagy elrendezett kérdés egyik érintett országban sem. Az eltérő politikai, jogi viszonyok eltérő jogi megoldásokat szültek, de sehol nincs olyan „kész megoldás”, melyet az adott ország határain túl mechanikusan alkalmazni lehetne. Mindenütt zajlanak a viták a szükséges és lehetséges nyilvánosság mértékéről, és ezek a viták az ország közállapotának, politikai kultúrájának függvényében a tudományos kritikáktól az intézményvezetők „soron kívüli” menesztésén át egészen az életveszélyes fenyegetésekig terjedhetnek.
- Bár a jogi szabályozás mindenütt más, a vonatkozó jogszabályok alapelvei – az európai adatvédelmi alapelvekkel összhangban – sok tekintetben nagyon is hasonlóak. Az érintettek információs kárpótlásán és a megismerési lehetőségek megteremtésén kívül mindenütt alapvető szándéka volt a jogalkotónak, hogy az érintettek személyes adatainak, különösen magánéleti, egészségügyi vagy szexuális életükkel kapcsolatos adataiknak a védelmét biztosítsa. Ebből adódóan sehol nincs „dossziétörvény”, nincs teljes nyilvánossága az iratoknak és a bennük rejlő személyes adatoknak sem. A megszerzett személyes adatokkal való visszaélést helyenként a kutatásból való kizárással, másutt viszont egyenesen börtönbüntetéssel fenyegeti a jogszabály.
- A fentiekből adódóan egyik társintézmény sem teszi korlátlanul hozzáférhetővé iratait, még a legliberálisabbnak tekinthető prágai vagy pozsonyi gyakorlat is legfeljebb operatív és hálózati nyilvántartások közzétételére szorítkozik, és nem publikál személyes adatokat tömegesen tartalmazó eredeti iratokat, dossziékat.
- A tudományos kutatás lehetőségei tekintetében igaznak tűnik a megállapítás, hogy a „később indulók gyorsabban haladnak”, legalábbis ami a kutatók által megismerhető adatok körét és az eljárás körülményességét illeti. A később alakult levéltárakban érezhetően kevesebb figyelmet fordítanak az érintettek személyes adatainak védelmére, ugyanakkor az adatokkal való esetleges visszaélés büntetőjogi szankciói ott sem hiányoznak a jog eszköztárából. Általánosságban megállapítható, hogy minden ellenkező híresztelés ellenére a legkorábban alakult BStU-ban máig jóval több adminisztratív akadályba és adatvédelmi korlátozásba ütköznek a kutatók, mint például az alig három éves prágai levéltárban, vagy akár a magyar szaklevéltárban.
- A korábbi állambiztonsági iratok kezelése mindenütt „politikai ügy”. A jogalkotók olyan politikai természetű célokat fogalmaztak meg – az információs kárpótlás biztosítása, az iratok széles körű nyilvánossága, közszereplők átvilágítása, a közelmúlt történelmének fokozott ütemű feltárása és bemutatása –, melyeket a hagyományos levéltári intézmények a maguk munkamódszereivel és szűkös anyagi erőforrásaikkal képtelenek lennének ellátni. Ezen politikai célok érdekében

mindenütt különválasztották az iratokat a hagyományos levéltári struktúráról. (Ezen iratok persze sosem voltak a klasszikus levéltári struktúrák részei, hiszen azokat mindig elkülönítetten, civil levéltári ellenőrzés nélkül kezelték és sosem kerültek nyilvános levéltárakba.) A fenti „politikai célok” megvalósítása érdekében anyagi és emberi erőforrások tekintetében alaposan megerősített intézményeket (szaklevéltárakat és/vagy kutatóintézeteket) hoztak létre. Az iratok ilyen elkülönített kezelése és az intézmények felduzzasztása mindenütt szakmai és politikai viták tárgya ma is, melyektől ugyanúgy nem mentesül a Birtóler-vezette egykori Gauck-hivatal, mint a CNSAS, a Nemzeti Emlékezet Intézete vagy a magyar Történelmi Levéltár.

- A korábbi civil levéltári kontroll hiánya és az évtizedes szisztematikus feltáró munka elmaradása miatt minden állambiztonsági szaklevéltár kényszerűen szembesül azzal a kritikával, hogy iratainak feldolgozottsága elmarad a hagyományos levéltári irategyüttesekétől. Ezen levéltáraknak ugyanakkor úgy kell behozni évtizedes lemaradásaikat, hogy közben a fent megfogalmazott többletfeladatokat is el kell lássák. Ezen a téren már csak az intézmények létrejötte között eltelt huzamosabb időszakok miatt is jobban állnak a korábban alakult levéltárak. A tárgyalt intézmények közül a tapasztalatok alapján éppen a magyar Történelmi Levéltár iratanyaga áll legközelebb a hazai levéltári átlaghoz feldolgozottság, klasszikus és elektronikus segédletekkel való ellátottság tekintetében.
- A közelmúlt feltárásában is igyekeztek a jogalkotók behozni a lemaradást, ennek érdekében majd minden szaklevéltár mellé tudományos intézetet, kutatóhelyet is szerveztek esetenként több száz fős létszámmal. (A legnagyobb intézeteket Berlin, Varsó és Prága működteti.) Ezen kutatóhelyek munkája szintén kísértetiesen hasonló kritikákat váltott és vált ki Berlintől Budapestig: nevezetesen hogy a nagy létszámmal és komoly pénzügyi erőforrásokkal nincsenek arányban az eredmények sem mennyiségi, sem pedig minőségi tekintetben. (Mindenképpen megjegyzendő, hogy Budapestenél csak Pozsonyban fordítottak kevesebb személyi és anyagi erőforrást erre a feladatra.
- Fontos látni, hogy nem csak az intézmények létszámát, de iratainak mennyiségét tekintve is második legkisebb állambiztonsági szaklevéltár a pozsonyi után a budapesti. A jelenleg a Történelmi Levéltárban őrzött mintegy négy kilométernyi iratanyag alig huszada a lengyel tárintézmény állományának, és alig több mint harmincad (!) része a BStU levéltárának. Ebben az aránytalanságban az országok méretén, az állambiztonsági szervezetek jellegén és szerepén, valamint megszűnésük körülményein kívül nyilvánvalóan sok egyéb, nem ezen írás keretei közé tartozó tényező is szerepet játszik. Mindenképpen meg kell azonban említeni egy olyan tényezőt, melyet ritkán szoktak figyelembe venni ezen hazai hiányosság okai közt: nevezetesen az 1956-os forradalom során és után – pro és kontra – történt tömeges irateltűnéseket és/vagy megsemmisüléseket.

Mint az a fenti áttekintésből kiderül, nem lehet egyértelmű rangsort felállítani az egyes állambiztonsági levéltárak gyakorlatáról, az általuk biztosított nyilvánosság vagy a szakmai munka mértékéről, eredményeiről. Az eltérő történelmi és politikai helyzetek eltérő jogi megoldásokat szültek az egyes országokban, s az iratok kezelésének különböző területein különböző eredményeket értek el az egyes intézmények. Nyilvánvaló, hogy ezen eredményeket nem lehet kizárólag az interneten közzétett adatok vagy oldalak mennyisége alapján mérlegelni. A tárgyalt intézmények ugyanis nem publikációs hivatalok, hanem szaklevéltárak, melyeken a szakmai munka minden területét számon lehet és kell is kérni. Ha az állambiztonsági iratok „helyzetét”, kezelésüket mérlegre akarjuk tenni, a közzétett nevek darabszámának kizárólagos mérlegelése helyett tehát ennél jóval több szempontot kell mérlegelni. Ezen „számonkérésnek” legalább az alábbi szempontokat mindenképpen figyelembe kell venni:

- az állambiztonsági iratok teljessége,
- az érintettek jogai a rájuk vonatkozó iratok megismerésében,

- a tudományos kutatás lehetőségei,
- a bárki által megismerhető adatok köre, egyszerűbben a teljes körű nyilvánosság kérdései,
- a szakmai feldolgozó munka eredményei, az iratanyag segédletekkel, adatbázisokkal való ellátottsága,
- az iratanyag és a téma, a korszak tudományos feldolgozása, publikáltsága.

A felsorolt területeken belül sem lehetséges egyértelmű „rangsor” felállítása, de az egyes intézmények működésének hozzávetőleges összevetésére a fenti áttekintések alapján már kísérletet lehet tenni.

Az iratanyag teljessége tekintetében a német BStU tekinthető legeredményesebbnek, mivel Németországban jogutód nélkül szűnt meg az állambiztonsági szervezet, így az utódszervek nem őrizhették meg a számukra még fontos iratokat. Igaz ugyan, hogy az egykori NDK hírszerzés anyagainak jelentős része is megsemmisült a rendszerváltáskor, más részük pedig amerikai „közvetítéssel”, megszárt állapotban került vissza Németországba (Rosenholz-dossziék). Minden más tárgyalt intézmény többé-kevésbé hiányolja a külföldi polgári és katonai hírszerzés iratait és nyilvántartásait, valamint nélkülözi az utódszervek által saját kezelésben tartott, minősített iratokat is.

Az érintett állampolgárok jogai többé-kevésbé hasonló módon érvényesülnek az egyes intézményekben: az iratokban szereplő személyek mindenütt megismerhetik a rájuk vonatkozó információkat, valamint a velük kapcsolatban állt hivatásos tisztek és kollaboránsok azonosító adatait. Mivel Prágában lényegében mindenkit kutatóként kezelnek, az itteni kérelmezők jutnak legszélesebb körben személyes adatokat is tartalmazó iratokhoz. Minden más intézményben anonimizálják azokat a személyes adatokat, melyek nem vonatkoznak a kérelmezőre.

Tudományos kutatás terén a fentiekhez hasonlóan a csehországi és a szlovákiai gyakorlat tekinthető legliberálisabbnak, hiszen csak a személyes adatok legszűkebb körét – a hivatalos egészségügyi jelentéseket – nem adják ki a kutatóknak. Érdemes megjegyezni, hogy ebben a tekintetben Németország gyakorlata a legkörülményesebb, ahol csak a közszereplők személyes adataihoz férhetnek hozzá a kutatók. Amennyiben nem csak a hálózati személyek adatainak nyilvánosságát vagy a szenzitív adatok megismerhetőségét tekintjük a kutathatóság mércéjének, hanem levéltári értelemben vett feldolgozottságot is, az állambiztonsági iratok kutatói Magyarországon kedvezőbb helyzetben vannak, mint a társintézmények többségében. (Éppenséggel a legrégebbi és gyakran hivatkozott németországi Gauck-hivatal kutatási szabályai a legrigorózusabbak a térségben.)

A szabadon megismerhető és nyilvánosságra hozható személyes adatok köre az egykori Csehszlovákia utódállamaiban, valamint Lengyelországban a legszélesebb, és csak ezen intézmények folytatnak jelentős mértékű internetes „listázást” is. Az egykori állambiztonsági szervek hivatásos alkalmazottairól majd minden szaklevéltár közöl adatokat – ez alól a Történeti Levéltár sem kivétel –, a hálózati személyek listáinak közzététele azonban csak a felsorolt országok levéltárainak gyakorlata.

A levéltári anyag feldolgozottsága, hagyományos és elektronikus segédletekkel való ellátottsága tekintetében a magyarországi szaklevéltár munkája tekinthető legeredményesebbnek: egyetlen más intézmény sem biztosít hozzáférést kutatóinak az iratanyagában átfogó keresést lehetővé tévő adatbázisokhoz akár az interneten keresztül, akár saját kutatótermében. Úgyszintén egyik levéltár sem tesz közzé iratanyagának akkora hányadát „lefedő” hagyományos levéltári segédleteket (raktári jegyzékeket), mint a Történeti Levéltár. Ez utóbbinál azonban természetesen figyelembe kell venni az iratanyag viszonylag csekélyebb mennyiségét is.

A téma és a korszak tudományos feldolgozottsága, valamint az ezen a téren tevékenykedő egyes kutatóhelyek működése nem tartozott szorosan írásunkhoz, hiszen egy ilyen összevetés önálló tanulmány tárgyát képezhetné. Az mindenestre e vázlatos áttekintés alapján is megállapítható, hogy az említett országokban ezen a téren általában a magyarországinál nagyságrendekkel nagyobb, önálló, akár több száz fős intézetek

tevékenykednek, melyek működése sehol nem nélkülözi az eredményesség és hatékonyság körüli szakmai (és szakmaiatlan) vitákat sem.

¹ Bulgáriában 2006-ban született meg az egykori állambiztonsági iratokról és az átvilágításról szóló jogszabály, legutóbb pedig az e feladatra létrejött bizottság kapott 3 épületet a becslések szerint 20 km mennyiségű irat elhelyezésére. Mivel ezen épületek felújítása 2009 végén még nem fejeződött be és az intézmény nem kezdte meg tényleges levéltári tevékenységét, a bulgáriai helyzetet nem tárgyaljuk külön.

² Az intézmény honlapja: <http://www.bstu.bund.de>

³ Lásd ezzel kapcsolatban: Trócsányi Sára: *Forradalom az irattárban. Az információs kárpótlás jogi aspektusai*. Budapest, 2007, Holnap Kiadó, 83–91.

⁴ A BStU munkatársainak tájékoztatása szerint a kísérlet már most felkeltette az adóhatóság és a bűnüldöző hatóságok figyelmét is, akik szintén tudnák hasznosítani az eljárást saját munkájukban.

⁵ A Stasi-iratok kezeléséről és felhasználásáról szóló jogszabályi környezetnek itt csak fontosabb elemeit ismertetjük, részletesebben lásd: Trócsányi: i. m. 95–132.

⁶ Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (Stasi-Unterlagen-Gesetz – StUG)

⁷ A „harmadik személy” az állambiztonsági iratokról szóló kutatási szabályokban azt a személyt jelenti, aki nem volt közvetlen „célszemélye” az állambiztonsági szerveknek, és nem volt annak hivatásos tagja, vagy informátora sem.

⁸ Közismerten ilyen szakmai titoktartási kötelezettség terheli az ügyvédeket, orvosokat, egyházi személyeket stb.

⁹ A német Szövetségi Alkotmánybíróság 1994-ben egyébként egy konkrét ügyben – a hallei és halle-neustadti Stasi-ügynökök nyilvánosságra került listája kapcsán – hozott határozatot abban a tekintetben, hogy ezen listák nyilvánosságra hozatala nem képezi részét a véleménynyilvánítás szabadságának. Trócsányi: i. m. 79–80.

¹⁰ <http://www.ipn.gov.pl>

¹¹ E hosszú lista alapján nem meglepő, hogy az Átvilágítási Hivatal csak 2008-ban 142.000 átvilágítási nyilatkozatot irattározott!

¹² A továbbiakban írásunk elsősorban az iratokkal és azok nyilvánosságával foglalkozik, a Nemzeti Emlékezet Intézete tevékenységével kapcsolatban lásd bővebben: Bayerné Jura Urszula – Csombor Erzsébet: A Nemzeti Emlékezet Intézete – A Lengyel Nemzetellenes Bünteteket Üldöző Bizottság. *Levéltári Szemle*, 2006/3. 41–46.

¹³ Ezen szervek egyebek mellett a Lengyel Felszabadítási Front közbiztonsági részlege, a Közbiztonsági Minisztérium, a Közbiztonsági Bizottság valamint ezek alárendelt szervei, a Belügyminisztérium központi és regionális állambiztonsági szervei, a Belügyi Akadémia, a különböző katonai elhárító szervek, a központi és helyi sajtóhivatalok valamint az egyházügyi hivatal központi és területi intézményei.

¹⁴ Utóbbiak az egykori Lengyel Egyesült Munkáspártnak a lengyel állambiztonsági szolgálatok, valamint a megszálló hatóságok biztonsági szerveinek tevékenységével kapcsolatos aktái tekintetében voltak kötelezettek irattadásra.

¹⁵ A probléma jogi szabályozása természetesen Prágában sem tartott közel két évtizedig: az 1996. évi 140. törvény már rendelkezett az egykori állambiztonsági szervek irataihoz való állampolgári hozzáférés kérdéseiről. Ez a törvény azonban nem állított fel önálló kutatóintézetet és/vagy levéltárat, az iratokat a Belügyminisztérium kezelésében tartotta és sem a téma rendszeres kutatására, sem pedig az iratok kutathatóságának biztosítására vonatkozóan nem rendelkezett.

¹⁶ <http://www.ustrcr.cz>

¹⁷ <http://www.abscr.cz>

¹⁸ Dr. Pavel Zacek 2010 februárjában – minden bizonnyal a hálózati nyilvántartások alább ismertetett közzétételével összefüggésben – a tanács leváltotta posztjáról.

¹⁹ Jelen áttekintésünk elsősorban az állambiztonsági iratok nyilvánosságával és a kezelésükkel megbízott levéltárak tevékenységével foglalkozik, ezért az intézet munkájának alaposabb bemutatására nincs módunk. Megemlítendő ugyanakkor, hogy fennállásának első két évében az intézet számokban is kifejezhető imponáló teljesítményt nyújtott publikációs és ismeretterjesztő tevékenység terén: 20 önálló kötet (monográfiák, memoárok, forráskiadványok stb.) mellett 19 egyéb kiadványt jelentettek meg, kiadták a Paměť a dějiny c. negyedévi folyóirat nyolc számát, rendeztek 4 nemzetközi konferenciát, 11 szimpóziumot, 55 szemináriumot, 1 filmfesztivált és 27 kiállítást. Forrás: www.abscr.cz

²⁰ StB: Státni bezpečnosť, az egykori csehszlovák állambiztonsági szervezet.

²¹ <http://www.upn.gov.sk>

²² Az intézet működésével kapcsolatban lásd még Gaucsik István: A Nemzeti Emlékezet Intézete. *Levéltári Szemle*, 2006/3. 47–49.

²³ A szlovák Nemzeti Emlékezet Intézete felügyelő-bizottságának 2009 áprilisa óta tagja dr. Bukovszky László, az intézmény korábbi vezetője és jelenleg a prágai állambiztonsági levéltár vezetője is.

²⁴ A korábbi fizikus, ellenzéki politikus a rendszerváltás után két évig a csehszlovák belügyminiszteri posztot töltötte be, az állambiztonsági levéltárat pedig 2006-ig, tragikus autóbalesetéig vezette.

²⁵ Honlap: www.cnsas.ro

²⁶ Voiculescuról a tanács 2006-ban állapította meg, hogy a Securitate informátoraként tevékenykedett. A politikus az intézmény ellen pert indított, azonban az alaptörvényt érintő kérdések felvetése miatt az ügy az alkotmánybíróság asztalára került.

²⁷ Az egykori állambiztonsági iratok sorsa és kezelése Magyarországon is évtizedek óta húzódozó politikai viták tárgya. Jelen összeállításunk elsősorban a volt szocialista országok ilyen vonatkozású gyakorlatát kívánja ismertetni, ezért a hazai helyzetet csak vázlatosan, az összehasonlíthatóság kedvéért ismertetjük. Az intézmény tevékenységével

kapcsolatos további információk a <http://www.abtl.hu> honlapon érhetők el.

²⁸ Mivel a szalagok adattartalma egyelőre nem megismerhető, a rajtuk tárolt információ jellegére elsősorban az adatok mennyiségéből következtethetünk. Ez alapján gyakorlatilag kizárható, hogy bármilyen formában eredeti és hiteles iratokat őriztek volna meg a mágnesszalagokon.

²⁹ Legutóbb egyébként éppen 2010. február 1-jén, az OSA Archívum által Budapesten rendezett konferencián hívta fel a figyelmet a korabeli adatbázisok korlátozott felhasználhatóságára a prágai társintézmény magyar származású osztályvezetője, Keszeli Tamás.

³⁰ Lásd a törvény ezen szakaszából: (2) „Az érintett adatai a halálozási évét követő harminc év után – a (3)-(4) bekezdés keretei között – anonimizálás nélkül megismerhetőek. Ha a halálozás éve nem ismert, a védelmi idő az érintett születésétől számított kilencven év, ha pedig a születés és a halálozás időpontja sem ismert, az irat keletkezésétől számított hatvan év. (3) Az érintett halálozási évét követő hatvan évig anonimizáltan sem ismerhetőek meg a faji eredetre, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra, a vallásos vagy más világnézeti meggyőződésre, az egészségi állapotra, kóros szenvedélyre és szexuális életre vonatkozó adatok. Ha a halálozás éve nem ismert, a védelmi idő az érintett születésétől számított százhusz év, ha pedig a születés és a halálozás időpontja sem ismert, az irat keletkezésétől számított kilencven év.”

³¹ 37/2005 (X.5.) AB határozat.